

УДК 811.161.2'373.7:008

УКРАЇНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТАМИ-СОМАТИЗМАМИ РУКА, НОГА, ОКО У ПРОЗІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНЬСЬКОГО

Грозян Н. Ф.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

У статті аналізуються семантичні й лінгвокультурологічні особливості соматичних фразеологізмів з компонентами **нога, рука, око** у творах Михайла Коцюбинського

Ключові слова: фразеологічна одиниця, соматизм, партонім, твори Михайла Коцюбинського, рука, нога, око.

Постановка проблеми. У мовознавчих студіях останніх років з позицій антропоцентризму й когнітивізму при дослідженні семантики мовних одиниць і категоризації світу важливим чинником виступає людський фактор, що активно репрезентується в мові за допомогою знаків вторинної номінації – фразеологічних одиниць (ФО). Фразеологічний пласт чи не найяскравіше демонструє національно-культурні особливості мовної системи. Фразеологія, як зауважує В. Жайворонок, – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету [3, с. 33]. Відтак у лінгвістичній літературі утвердилася думка про те, що фразеологічна система відображає культурно-національну специфіку народу, а ФО є джерелом не лише мовної, але й культурної інформації. У сучасному мовознавстві сьогодні по-новому висвітлюються питання утворення та функціонування фразеологізмів, їх національної специфіки тощо. Особливий інтерес становлять ті ФО, що найяскравіше відбивають народний менталітет, традиції та вірування того чи іншого етносу, за якими навіть закріпилася спеціальна назва – етнофраземи (В. Телія). До таких одиниць належать фразеологізми із компонентами-соматизмами. У роботах вітчизняних і зарубіжних учених (М. Алефіренка, І. Голубовської, М. Горди, О. Каракуці, М. Ковшової, О. Левченко, В. Маслової, В. Мокієнка, О. Селіванової, Л. Скрипник, В. Ужченка, О. Тараненка, І. Тимченко та ін.) розглядалися проблеми у сфері соматичної фразеології. Сучасні студії з окресленої проблеми засвідчують невичерпні можливості обраного об'єкта дослідження, дають підґрунтя для більш системної лінгвокультурно-антропологічної концепції тіла, його нового осмислення в науковій парадигмі.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім опрацюванням проблем семантичного аналізу соматичних фразеологізмів у прозі Михайла Коцюбинського.

Мета статті – охарактеризувати семантичні, лінгвокультурологічні особливості соматичних фразеологізмів з компонентами нога, рука, око у прозі Михайла Коцюбинського (на матеріалі творів: Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.1. – 1979. – 317 с.; Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.2. – 1979. – 287 с.).

Мовний світ митця художнього слова Михайла Коцюбинського неодноразово був предметом дослідження багатьох науковців, проте соматична фразеологія залишилася поза увагою вчених.

У пропонованій статті під соматичним (від грец. *soma* – тіло) розуміємо термін, що «використовують для позначення різноманітних явищ в організмі, пов'язаних з тілом, а не психікою» [8, с. 638]. Сьогодні проблеми тілесності в полі зору широкого кола наук, що окреслюють людське тіло в різних соціальних вимірах [2; 4]. Безперечно, у центрі Всесвіту знаходиться Людина, що з раннього дитинства формує в собі особливе національне світобачення (картину світу), специфічну емоційну систему, яка відображається в мові, бо «кожна людина дивиться на світ через призму своїх бажань, емоцій, почуттів» [7, с. 261]. На відміну від природничих і деяких гуманітарних наук, лінгвістику цікавить не тіло людини як фізичний чи біологічний об'єкт, а семіотична концептуалізація тіла і його частин, тобто те, як тіло людини та його частини представлені у звичайній мові й мові тіла, причому не з точки зору спеціаліста-вченого, а з точки зору звичайної, «наївної» людини [1, с. 78]. Систематизація соматичної фразеології дає уявлення про те, як носії української культури осмислюють довкілля, проектуючи на світобудову структуру свого тіла та функції його частин. Про це наочно свідчать ФО з компонентами-соматизмами, які вжиті у творах Михайла Коцюбинського.

Соматизм *рука* означає одну із двох верхніх кінцівок людини від плеча до кінцівок пальців. Він є компонентом ФО в основному на основі функцій, що виконує ця частина тіла. Широкий спектр значень мають фразеологізми, ужиті в прозі Михайла Коцюбинського із соматизмом *рука* та її партоніми.

Рука уособлює допомогу, підтримку, добре ставлення до когось. Відсутність рук сприймається як безпомічність. Наприклад : Сулейман дуже зрадив, діставши чотки, – без них він був **як без рук** [6, с. 138]. Дії або рухи в поєднанні з соматизмом *рука* пов'язані з результативністю / безрезультативністю діяльності, невмінням / вмінням скористатися чимось. Наприклад : А я й забув! – осміхнувся прикро Семен. – Невже оце мені й не їхати?.. Як? Щоб я **випустив з рук** таку okazію? [5, с.130]. Функція рук як знаряддя дії мотивована у фраземі-клятві з соматизмом *рука* : **Хіба б мені руки б повсихали**, щоб я не витягла тебе за коси прилюдно з моєї хати! [5, с.71].

Сценарій невтомної, копіткої праці асоціюється зі стихією вогню, жару у фразеологічній одиниці: [аж] **горить (кипить) у руках (під руками)** [СФУМ, с. 161]. Виконується, здійснюється і т. ін. швидко й успішно. Наприклад : Баби мостили стіни, Семен пошив покрівлю – робота **кипіла, горіла в руках** [5, с.130]; Поки бряжчали ще тітчині карбованці, було й за холодну воду не візьметься, – думали, на віки зледащіє людина, а то так зразу запалився до роботи, що **аж горить йому з-під рук** [5, с. 309].

Неробство в українських фразеологізмах пов'язується із стереотипом білих рук, що представлено у творах Михайла Коцюбинського : Розбити пута, що від віку сковують **білі**, неробчі **руки**, скинути полуду з очей і чесно та сміливо звернути скривдженим те, що до їх належить [5, с.161]. ФО із компонентом *рука* експлікують сприйняття цього соматизму як органу биття. Наприклад : Йому [Максиму] **аж руки**

свербіли до бійки, а слина так летіла з рота за кожним словом [5, с. 41]. Руки є складниками жестових ФО, що позначають стан бездіяльності, збайдужіlosti. Наприклад : З натури нечепурна, неохайна, Олександра зовсім **опустила руки** [5, с. 34].

Соматизм палець як одна із віддалених один від одного рухомих кінцівок кисті утворює фразеологізм на основі своїх анатомічних ознак. Наприклад, окремість розташування: **як палець**. Без сім'ї, без рідних, без близьких і т. ін. [СФУМ, с. 481]. Наприклад : Адже самі знаєте, як погано, коли чоловік один, **як палець**... [5, с. 49]. Трапляються у творах Михайла Коцюбинського жестові фразеологізми з партонімом палець. Наприклад: Чи мав я хоч одну чисту радість, чи хоч раз почув задоволення од сповнення краших, людських обов'язків, **хоч пальцем**, наприклад, **кивнув** для того, або в тій темній безодні, яка недавно мало не поглинуло мене, хоч трохи розвиднилось? [5, с. 263]. Псевдомотивованими та референційно парадоксальними можна вважати ФО **хоч виколупай з пальця**. Дістати що-небудь невідомо звідки або будь-якою ціною [СФУМ, с. 74]. Наприклад : **Хоч виколупай з пальця**, а дай!.. [5, с. 96].

Партонім плече – це частина тулуба від шиї до руки. Плечі є складниками ФО, що позначають почуття страху, хвилювання. Наприклад : Він [Йон] ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі, і тепер **мороз хапав його за плечі** од одної думки, що його рідна донька – відьма [5, с. 274].

Функціональна спроможність ніг асоціюється з упевненістю, самостійністю людини, її матеріальним і соціальним становищем. Наприклад : Гнат **став на ноги**, зробився хазяїном [5, с. 76]; За чотири роки служби склав він сто п'ятдесят карбованців; на ці гроші купить він собі грунт, що за три сотні продає пан Янковський такий в їх селі (катеринку, може, позичить Роман, а п'ятдесят пан почекає), одружиться з Домною і якось дасть бог милосердний, **стане на ноги!** [5, с. 110].

Найбільш представленим у фразеології Михайла Коцюбинського серед партонімів голови людини є орган сприйняття око. ФО з компонентом око позначають, крім спектру зорового сприйняття, спостережливість, знання, правильну оцінку дійсності, досвідченість, кмітливість. Метафоричні компоненти у зворотах представляють уподібнення в етносвідомості цього партоніма до рухливого предмета : **Очі** в неї **розбіглися**; все її цікавило у тих не знаних їй істотах [5, с.293]; Старі правовірні **кидали** на неї **недобрим оком** [6, с.154]; Параскіца могла довго отак просиджувати, упиваючись солодкими, барвистими мріями, але доволі було, щоб **око її впало** на маленьке, вмазане в стіну дзеркальце – і всі її мрії, все щастя її зсезла, мов дим [6, с.271]; **Очі** в нього **лізли на лоб** й обличчя налилось кров'ю [6, с. 161].

Уявлення про рухливість ока доповнюється в наївно-анатомічній картині етносу враженнями про здатність очей випромінювати світло, що стає експресивним позначенням психоемоційних, рідше фізіологічних станів людини залежно від конотації слів чи спектра знаків вогню, світла. Наприклад : Теплом розіллалось вино по тілу; **в оці блиснув огник**... на серці стало легко, в голові ясно, ноги та руки набули силу й рухливість [5, с. 247]; – Ви пам'ятаєте той апарат? – радісно скрикнув він, і **вогник блиснув** йому **в оці**, але вмить погас. – Гарна була машина... Отож той апарат і ставсь почасти причиною зміни в мому житті [5, с. 259]; Ч-чорт ого знає! – низав він плечима, і **очі** в нього **горіли**, а вуха світилисьна сонці [6, с. 140];

Бліде обличчя світилось у нього, немов при місяці, а **очі горіли** від згадки [6, с. 160]; Бекірові **очі горіли**, як дві жаринки, червоні вуха світились, як місяць на сході [6, с. 163].

Око людини аналогізується із гострим предметом, що у ФО перетворюються на ознаки пильного, прискіпливого погляду. **Свердлити/ просвердлити поглядом**. Пильно, пронизливо дивитися на кого-, що-небудь [СФУМ, с. 630]. Наприклад : Всі стали обережними, як на влогах, тільки Мемет кипів і рвався наперед, **просвердлюючи** жадним **оком** скелю [6, с. 98]; Послана на кушетці й неторкана постіль особливо **ріже око** [6, с. 111]; Його [Лазаря] обступили, питали, **кололи очима** [6, с. 203]; релевантності поведінки, а також кокетування : Надворі завірюха, сніг летить в очі, а я сиджу на санках – і ввижається мені вечір теплий з пахощами весняними, з хрущами, з вишником, білим від цвіту рясного, а на перелазі сперлась Марія і **грає** до мене **очима**... [5, с. 147]; Вона [Гашіца] здивовано озирнулась на Йона, що, сяючи від поту й задоволення, **грав** до неї **очима** та міцно тримав за руку [5, с. 237]; – Віддай! – змагалась вона [Гашіца] сердитим голосом, хоч **очі** так і **гнали** до парубка [5, с. 238].

До відчуттів людини, пов'язаних із подразненням ока, апелюють ФО зі значенням певної перешкоди : Се вже мені десь так бог дав, **зняв більма з очей**, щоб я других, розумніших та сильніших за себе, навів на стежку [5, с. 123]; Розбити пута, що від віку сковують білі, неробочі руки, **скинути полуду з очей** і чесно та сміливо звернути скривдженим те, що до їх належить [5, с. 161]; – Бачив я, та мов не бачив, а тепер мені розвинулось, **полуда з очей спала**... [5, с. 302].

Асоціативно мотивовані ФО із компонентом око, вжиті у творах Михайла Коцюбинського, також поповнюють концептосферу часу: – А се що? – скрикнула вона на всю хату, аж хлопці жажнулися від несподіванки. – А се що за вигадки? Ще я не діждалася, щоб ти, запанівши, гордував матір'ю мужичкою?! Так ти ж не діждеш, сякий-не-такий сину!.. – І Наумиха, **як оком мигнути**, вхопила граматку та вкинула її у піч [5, с. 108].

Отже, досліджені ФО з компонентами рука, нога, око у творах Михайла Коцюбинського дають можливість резюмувати : найважливішу роль у процесах фразеологічної номінації відіграють етнічні стереотипи, що фіксують за частинами тіла людини різні функціональні властивості.

Перспективу дослідження визначаємо в подальшому осмисленні й описанні семантичних і лінгвокультурологічних особливостей усіх соматичних фразеологізмів у творах Михайла Коцюбинського.

Перелік умовних скорочень

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.] – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

Список літератури

1. Аркадьев П.М. Семиотическая концептуализация тела и его частей. Признак «форма»/ Аркадьев П.М., Крейдлин Г.Е., Летучий А.Б. // Вопросы языкознания. – 2008. – № 6. – С. 78 – 97.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі / Ольга Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 340 с.

3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
4. Косяк В.А. Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції : автореф дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук: спец. 09.00.04. «Філол. антропологія, філософія культури» / В.А. Косяк. – К., 2006. – 36 с.
5. Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.1. – 1979. – 317 с.
6. Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.2. – 1979. – 287 с.
7. Маслова В.А. Homo lingualis в культурі: Монографія / Маслова В.А. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
8. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних сполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018с.

Грозян Н. Ф. Украинские фразеологизмы с компонентами-соматизмами *нога, рука, глаз* в прозе михаила коцюбинского / Н. Ф. Грозян // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 403–407.

В статье анализируются семантические и лингвокультурологические особенности соматических фразеологизмов с компонентами **нога, рука, глаз** в произведениях Михаила Коцюбинского.

Ключевые слова: фразеологическая единица, соматизм, партоним, произведения Михаила Коцюбинского, рука, нога, глаз.

Grozyan N.F. Ukrainian phraseologisms with somatisms leg, arm, eye in the prose of michael kotsjubinsky / N.F. Grozyan // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 403–407.

This article analysis semantic and lingvoculturological peculiarities of the phraseologisms with somatisms leg, arm, eye in the works of Michael Kotsjubinsky.

Key words: phraseological unit, somatism, paronym, Michael Kotsjubinsky works, arm, leg, eye.

Поступила в редакцію 11.10.2012